

Koulukiusaaminen: Loukkaavat vuorovaikutusprosessit oppilaiden vertaissuhteissa

Sanna Herkama

Lectio praecursoria puheviestinnän väitöskirjaksi tarkoitetun tutkimuksen *Koulukiusaaminen. Loukkaavat vuorovaikutusprosessit oppilaiden vertaissuhteissa* tarkastustilaisuudessa Jyväskylän yliopistossa 17.11.2012. Vastaväittäjänä toimi dosentti Matti Rimpelä (Tampereen yliopisto) ja kustoksena professori Maili Pörhölä.

Kiusaaminen on ollut viime vuosina toistuvasti esillä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Helsingin Sanomissa uutisoitiin syksyllä 2012 kahdeksaluokkalaisille suunnatusta kirjoituskilpailusta, jossa tehtävänä oli lukea Vilja-Tuulia Huotarisen novelli Mätä persikka ja kirjoittaa siitä arvio. Eräs oppilas kirjoitti novellin luettuaan:

”Novelli voisi olla lähempänä nykynuorten maailmaa: päähenkilön ilkitteot ovat aikuisen mielikuvituksen tuotetta, ja samanikäisistä ne kuulostavat lapsellisilta, kuten kengän potkaisu oveen tai nuorempien haukkuminen läskeiksi. Se on aikuisen mielikuva ilkeydestä, ei nykynuoren. Kiusaaminen on nykyään aina monimutkaisempaa, ja siitä on mahdotonta saada otetta.” (Helsingin Sanomat 10.10.2012).

Opettajat ja vanhemmat eivät siis kirjoittajan mukaan aina ole tietoisia siitä, milaista on kiusaaminen.

Tieteen parissa koulukiusaamisen on sanottu olevan vuorovaikutusprosessi, jossa oppilas joutuu yhden tai useamman muun oppilaan toistuvan loukkaamisen, vahingoittamisen tai syrjijämisen kohteeksi pystymättä puolustautumaan tai vaikuttamaan saamaansa kohteluun (Pörhölä 2008, 95). Kiusaaminen on riski kiusatuksi joutuneen mutta myös toisia kiusaavan oppilaan hyvinvoinnille, ja valitettavan usein se on osa suomalaisten peruskoululaisten arkipäivää. Esimerkiksi Kouluterveyskyselyn tulokset vuosilta 2010 ja 2011 osoittavat, että kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista oppilaista neljä prosenttia koki joutuneensa kiusatuksi noin kerran viikossa ja kolme prosenttia useita kertoja viikossa kulu- neen lukukauden aikana. Suomalaisten yläkoululaisten keskuudessa kiusatuksi joutuneiden oppilaiden määrä on pysynyt lähestulkoon samana 2000-luvulla (Kouluterveyskysely 2013).

Tutkimuskirjallisuudessa on nostettu esiin lukuisia näkemyksiä siitä, miten kiusaaminen ilmenee vuorovaikutuksessa. Tyypillisiä yläkoulun oppilaiden raportoimia kiusaamisen muotoja ovat nimittely, töniminen, kaveriporukan ulkopuolelle jättäminen sekä valheellisten juttujen levittely. On kuitenkin haastavaa luoda tyhjentävää kuvausta viestinnästä, joka voidaan selkeästi nimetä kiusaamiseksi tai joka voidaan kokea sellaisena. Lisäksi kansainväliset tutkimukset ja Suomessa tehdyt kartoitukset antavat viitteitä siitä, että merkittävä osa yläkouluikäisistä oppilaista kokee, ettei koulun henkilökunta ole puuttunut koulussa tapahtuneeseen kiusaamiseen. Tämänkaltaiset tutkimustulokset eivät kerro siitä, onko puuttumattomuuden taustalla vaikeus havaita kiusaamista vai epä tietoisuus siitä, mitä kiusaamiselle pitäisi tehdä. Mahdollisesti useat suomalaiset yläkoulun oppilaat kokevat, ettei kiusaamiseen puututa.

Kiusaamiseen on pyritty puuttumaan muutamalla perusopetuslakia. Vuonna 2003 perusopetuslakia täydennettiin ja muutoksen myötä opetuksen järjestäjän on laadittava suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpantava ja valvottava suunnitelman toteutumista (Perusopetuslaki 2003). Koulukiusaamisongelmaan on tartuttu myös käytännön tasolla. Opetus- ja kulttuuriministeriö on rahoittanut kansallisen kiusaamisenvastaisen KiVa Koulu -toimenpideohjelman kehitystyötä. Hankkeen vaikuttavuudesta tehdään myös tutkimusta ja tulokset ovat lupaavia.

Yhteenvetona voidaan todeta, että tietoisuus kiusaamisesta on viime vuosina lisääntynyt. Kiusaamista on tutkittu tieteellisesti, sen yleisyys on tiedossa ja sen ennaltaehkäisyyn on tartuttu muuttamalla perusopetuslakia ja kehittämällä kansallinen kiusaamisenvastainen toimenpideohjelma. Tästä huolimatta kiusaamista ei aina havaita koulussa. Tiedonjanoni herätti kysymys, miksi näin on. Tutkimukseni on yhdenlainen vastaus tähän kysymykseen.

Koulukiusaamiseen liittyvien vuorovaikutusprosessien tutkimus on kahdella tavalla uutta luovaa. Ensinnäkin kiusaamiseen keskittyneissä tutkimuksissa on harvoin selvitetty kiusaamisen olemusta tai luonnetta vuorovaikutuksen näkökulmasta. Toiseksi koulukiusaamista on alettu vasta hiljattain tarkastella kansallisesti ja kansainvälisesti puheviestinnän alan tutkimuksissa. Vielä ei siis tiedetä kovin tarkkaan, millaista loukkaavaa vuorovaikutusta kiusaamiseen kytkeytyy ja miten se luo ja ylläpitää sosiaalisia rakenteita vertaisryhmässä ja kuinka oppilaat tulkitsevat ja ymmärtävät tätä vuorovaikutusta.

Pohjaan tutkimukseni näkemykseen siitä, että kiusaaminen rakentuu oppilaiden välisessä vuorovaikutuksessa. Ymmärrän kiusaamisen tässä tutkimuksessa viestinnällisenä ilmiönä, jota voidaan ja jota pitäisi tutkia puheviestinnän käsitteistä ja teorioista käsin. Sovellan tutkimuksessani puheviestinnän tutkimuksen tyypillistä jäsennostapaa. Tarkastelen vuorovaikutusta viestijöiden rooleista käsin jäsentämällä sitä loukkaavien viestien ilmaisemiseen ja niiden vastaanottamiseen.

Tutkimustehtävä ja aineisto

Tutkimukseni tavoitteena on perehtyä siihen, miten yläkoulun oppilaat kuvaavat kiusaamista vuorovaikutuksen näkökulmasta. Erityisesti kiinnitin tarkastelussa huomiota kiusaamiseen liittyviin tulkintoihin ja merkityksenantoihin. Tarkastelen myös sitä, miten loukkaaminen muuttuu oppilaiden iän myötä ja millaista kiusaaminen on tyttöjen ja poikien keskuudessa. Lisäksi perehdyn siihen, miten toisia kiusanneet tai esimerkiksi kiusatuksi joutuneet oppilaat kuvaavat kiusaamiseen liittyvää loukkaamista ja siihen vastaamista.

Pidin tärkeänä, että saisin kiusaamisesta tietoa monenlaisilta oppilailta, myös toisia kiusanneilta oppilailta. Tämän vuoksi valitsin aineistonkeruunetelmäksi kirjoittamisen. Ajattelin kirjoittamisen tarjoavan tilaa omien kokemusten kuvaamiselle ilman tutkijan läsnäolon mahdollisesti mukanaan tuomia syällisyyden tai häpeän tunteita.

Tutkimukseen osallistui 365 seitsemäs- ja kahdeksaslukulaista oppilasta kolmesta eri koulusta. Iältään he olivat 13–17-vuotiaita ja heistä hieman yli puolet oli tyttöjä (n=189). Tutkimukseni on osa laajempaa osittain Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta Henkinen väkivalta vuorovaikutussuhteissa koulun ja työelämän konteksteissa¹. Osana hankkeeseen kuulunutta laajempaa aineistokeruuta oppilaita pyydettiin vastaamaan kolmeen avoimeen kysymykseen ja kuvaamaan kirjoittamalla kokemuksiaan kiusaamisesta. Lisäksi vastaajia ohjeistettiin täyttämään kyselylomake, jossa esimerkiksi kartoitettiin oppilaiden aikaisempia kokemuksia kiusaamisesta useammalla mittarilla. Osallistuminen tapahtui koulupäivän aikana, se oli vapaaehtoista ja oppilaille korostettiin aineiston keräämisen luottamuksellisuutta.

Tulokset

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että kiusaaminen voi ilmetä oppilaiden välisessä vuorovaikutuksessa sanallisesti tai sanattomasti, toisilleen lähes tuntemattomien tai hyvin läheisten oppilaiden kesken, kahden välisissä keskusteluissa tai koko luokan läsnäollessa. Kiusaamisessa on kyse vuorovaikutussuhteista ja siihen liittyy luottamuksen pettämistä, valehtelua, kavereiden varastamista ja salaisuuksien paljastamista. Tutkimus osoittaa, että kiusaamista voi tapahtua sellaisienkin oppilaiden välillä, jotka ovat olleet ystäviä keskenään.

Kiusaaminen kytkeytyy myös ryhmän rakenteiden luomiseen ja ylläpitämiseen. Loukkaavien viestien avulla ryhmä voi palauttaa jäseniään ruotuun tai pitää normeista kiinni. Esimerkiksi jonkin oppilaan maineen pilaaminen, aseman heikentäminen tai syrjiminen luo vertaisryhmään valtarakenteita. Kiusaaminen on tällöin sosiaalisen järjestyksen ja kontrollin ylläpitoväline.

Pitkittyessään kiusaaminen voi liittyä osaksi ryhmän rakenteita, historiaa, jaettuun merkityksiä ja identiteettiä. Tällöin kiusaamisen muodot ikään kuin hil-

¹ *hankenumero 107301, 2004–2008*

jalleen soljuvat osaksi ryhmän valtarakenteita ja ennen kaikkea kiusatuksi joutuneen oppilaan arkitodellisuutta. Näin ollen kiusaamisen havaitseminen voi muuttua yhä haasteellisemmaksi.

Oletamme usein, että oppilaat kiusaavat toisiaan valvomattomissa oloissa. Tutkimukseni tulokset kuitenkin osoittavat toisin. Oppilaat voivat kiusata toisiaan myös oppituntien aikana. Kun loukkaavat viestit ovat esimerkiksi sanattomia tai pohjautuvat sisäpiiriin vitseille, voi niiden havaitseminen olla opettajalle käytännössä mahdotonta.

Kiusaaminen näyttää tulosten mukaan muuttavan muotoaan iän myötä. Alaluokille sijoittuneissa oppilaiden kuvauksissa oli esillä voittopuolisesti sanallista ja sanatonta kiusaamista, myöhemmin kuvaan astuivat myös kiusatun vertaissuhteiden manipulointi, erilaiset loukkaavat ryhmäviestinnälliset prosessit ja sukupuolinen häirintä. Mitä ylemmille vuosiluokille oppilaiden kuvailemat tapahtumat sijoittuivat, sitä monimutkaisempia ja tulkinnallisempia ne olivat.

Tyttöjen ja poikien kokemusmaailma suhteessa kiusaamiseen näyttäisi tulosten mukaan olevan erilainen. Samojen tapahtumien tulkinnat tyttöjen ja poikien keskuudessa voivat olla erilaisia. Erityisesti tyttöjen parissa vuorovaikutussuhteista ja -suhteissa kilpaillaan. Tällöin keskeiseksi viestintätaidoksi osoittautuu esimerkiksi kyky solmia vuorovaikutussuhteita, taito manipuloida niitä ja tarvittaessa päättää itselle epäedulliset vuorovaikutussuhteet.

Jossain kouluhistoriansa vaiheessa kiusatuksi joutuneiden oppilaiden kuvauksissa oli esillä laaja kirjo erilaisia loukkaamisen tapoja ja lisäksi melko tehottomaksi osoittautuneita puolustautumiskeinoja. Sen sijaan toisia kiusanneiden oppilaiden kirjoittamissa kuvauksissa oli vahvasti läsnä fyysinen väkivalta. Näissä kuvauksissa korostuivat hupi tai välinpitämättömyys. Muutamilla tutkimukseen osallistuneilla oppilailla oli kokemuksia sekä toisten kiusaamisesta että kiusatuksi tulemisesta. Jotkut heidän kirjoittamistaan kuvauksista olivat melko erityislaatuisia. Esimerkiksi tyttöjen välisiin erimielisyyksiin saattoi liittyä fyysistä väkivaltaa. Näissä kuvauksissa myös roolijako kiusaajan ja kiusatun välillä oli usein epäselvä. Kiusaamisprosessit osoittautuivat ylipäättään hyvin yksilöllisiksi ja tulkinnallisiksi. Yksi keskeisimmistä tutkimukseni tuloksista onkin havainto siitä, että yläkoulun oppilaat eivät välttämättä ymmärrä kiusaamista ja tulkitse siihen liittyvää vuorovaikutusta samalla tavalla. Esimerkiksi jonkin oppilaan kutsuminen homoksi voi olla muista pojista hauskaa, kiusatuksi joutuneesta pojasta erittäin loukkaavaa ja tilannetta vierestä seuraavien tyttöjen mielestä yhdentekevää.

Tulokset osoittavat, että suoria kiusaamisen muotoja vastaan on oppilaiden käsitysten mukaan mahdollista puolustautua tai hyökätä. Oppilaiden välisiin vuorovaikutussuhteisiin tai ryhmän rakenteisiin kietoutuva kiusaaminen puolestaan voi olla haasteellista selvittää. Kiusaamisesta kertominen näyttäytyi oppilaiden kuvauksissa keskeisenä tuen hakemisen muotona, vaikkakin siihen liittyi usein huoli tilanteen pahentumisesta.

Lähtökohtaisesti kiusattu voi oppilaiden mukaan joko kohdata kiusaajansa tai pyrkiä luomaan etäisyyttä kiusaavaan oppilaaseen. Molemmat viestintäkäytännöiden muodot, kohtaaminen ja etäisyyden luominen, voivat olla toimivia tapoja kiusaamiseen vastattaessa riippuen siitä, syntykö kiusatun viestinnän pohjalta vaikutelma alistumisesta vai vastarinnasta. Alistuva vaikutelma tarjoaa palkinnon kiusaajalle ja täten pitää yllä kiusaajan valtaa. Mikäli kiusatuksi joutunut oppilas onnistuu viestimään, ettei hyväksy kiusaajan toimia, voi hän tällä tavalla pyrkiä murtamaan vallitsevia valta-asetelmia.

Kiusaamisen kohteeksi joutunut oppilas on ylipäätään hyvin vaativan viestintätehtävän edessä. Se, miten taitavasti kiusattu pystyy puolustamaan omia oikeuksiaan, on monen tekijän yhteisvaikutusta. Jokainen kiusaamistilanne, kiusaamissuhde ja koululuokka muodostavat oman erityisen kokonaisuutensa, jossa kiusattu pyrkii pitämään omista oikeuksistaan kiinni. Yhteenvetona voidaan todeta, että se, mitä yläkouluun oppilaat pitävät kiusaamisena tai mitä he pitävät toimivana vastaamistapana, voi olla hyvin yksilöllistä.

Johtopäätökset

Tulkinnat nousevat monin tavoin keskeiseen asemaan tutkimukseni tuloksissa. Tutkimukseni keskeistä tulosta tarkasteltaessa on syytä ottaa huomioon myös tutkimusasetelmaan liittyvä reunaehto. Kun tutkija etsii erilaisuutta ja kirjoja, hän sitä myös löytää. Lähestymistapa kuitenkin avaa koulukiusaamisen viestinnälliseen tarkasteluun uusia näkökulmia. Kiusaaminen on tulkintoihin pohjaava vuorovaikutusprosessi, jonka kokeminen on yksilöllistä.

Tyypillisesti loukkaavien vuorovaikutusprosessien tarkasteluun on sovellettu melko yksilökeskeisiä teorioita, kuten esimerkiksi arviointiteoriaa. Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, etteivät tämänkaltaiset teorit tarjoa välttämättä riittävästi käsitteitä, jäsennyksiä ja hypoteeseja vuorovaikutuksen tarkasteluun koulukiusaamisen yhteydessä. Jatkossa loukkaavia vuorovaikutusprosesseja kannattaisi tämän tutkimuksen tulosten viitoittamana tutkia myös osana ryhmiä ja yhteisöjä. Tähän haasteeseen voisivat vastata sellaiset ryhmäviestinnän teorit kuin symbolinen konvergenssi ja ryhmän rakenteistumisen teoria.

Ylipäätään peräänkuulutan lisää puheviestinnän tutkimusta, jossa keskiytettäisiin lasten ja nuorten hyvinvoinnin kannalta keskeisiin vuorovaikutuksen ilmiöihin ja merkityksellisiksi koettuihin vuorovaikutussuhteisiin ja niissä mahdollisesti esiintyviin haasteisiin. Tällaista tutkimusta on kansainvälisestikin puheviestinnän kentällä melko vähän.

Jotta kiusaamisongelmia voitaisiin koulun arjessa tehokkaasti ennaltaehkäistä ja niihin voitaisiin puuttua, kiusaaminen on kyettävä kouluyhteisössä tunnistamaan ja tunnustamaan. Tämä vaatii kouluyhteisössä keskustelua siitä, mikä koetaan kiusaamiseksi. Kiusaamisen vastaisessa työssä oppilaita tulisi tukea erityisesti vuorovaikutussuhteisiin ja ryhmän rakenteisiin kietoutuvan kiusaamisen

havaitsemisessa ja selvittämisessä. Tähän oppilaat tarvitsevat aikuisten apua. Myös opettajat tarvitsevat lisää tietoa siitä, millainen ilmiö koulukiusaaminen vuorovaikutuksen näkökulmasta on ja millaisia erityisesti vaikeasti havaittavat loukkaamisen muodot ovat. Erityisen haasteen puuttumiselle asettavat ne tapaukset, jotka ovat luonteeltaan monimutkaisia, tulkinnallisia tai epäselviä. Tietoisuuden lisääminen tällaisista kiusaamisen muodoista ja kiusaamisen vastaisen työn liittäminen osaksi koulu yhteisön pysyviä käytänteitä mahdollistaa sen, ettei kiusaamisesta tule osa joidenkin oppilaiden arkipäiväistä vuorovaikutusta koulussa.

Kirjallisuus

Helsingin Sanomat 10.10.2012. Koululaiset möyhensivät tarinaa kiusaamisesta. Kulttuuri.

Kouluterveyskysely 2013 [online]. Koko maata koskevat kysymyskohtaiset taulukot. Koulukiusaaminen. [viitattu 3.11.2013]. Saatavana www-muodossa: <URL: <http://info.stakes.fi/kouluterveyskysely/FI/tulokset/index.htm>>

Perusopetuslaki 2003. 477/13.6.2003

Pörhölä, M. 2008. Koulukiusaaminen nuoren hyvinvointia uhkaavana tekijänä. Miten käy kiusatun ja kiusaajan vertaissuhteille? Teoksessa M. Autio, K. Eräranta & S. Myllyniemi (toim.) Polarisoituva nuoruus? Nuorten elinolot -vuosikirja 2008. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/ Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisoasiain neuvottelukunta & STAKES, 94–104.